

Türk Sosyoloji Tarihini Tartışmalar Üzerinden Okumak: Tanyol-Boran Tartışması Örneği (1962)

Mehmet Ali AKYURT¹, Muhammed Fazıl BAŞ²

Öz

Sosyoloji tarihçiliğinde 1970’lerde başlayan yeni eğilimlere paralel olarak tartışma merkezli okumalar da yaygınlaşmıştır. Sosyologlar arası ayrışmaları gündeme getiren bu ilişkisel yaklaşım, bugünden bakıldığında ilginç görünen somut tarihsel tartışmaları merkeze alarak araştırmacıyı anakronizm ve tarih için tarih anlayışından korur. Unutulmuş isimlerin katkılarını ortodoks sosyoloji anlatısına dahil etmeye ve taraflar arasındaki konumlanmalar/süreklilikler üzerinden sosyoloji topografyasını daha net bir biçimde ortaya koymaya katkı sağlar. Türk sosyoloji tarihi de tartışmalar açısından zengindir. 1890’larda başlayıp II. Meşrutiyet’te yoğunlaşan siyasete, iktisada, hukuka, kültüre, eğitime ilişkin “sosyoloji öncesi tartışmalar”ı 1930’lardan itibaren kültür-medeniyet tartışması gibi “sosyolojik tartışmalar” takip etmiştir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devreden toplumsal yapıya ilişkin tartışmalarsa özellikle 1960’larda yaygınlaşmış ve sosyal bilimciler arasında çeşitli ayrışma ve kümeleşmeleri gündeme getirmiştir. Bu araştırma, 1962’de *Yön*’de Cahit Tanyol ile Behice Boran arasında gerçekleşen tartışma örneğinden hareketle Türk sosyoloji tarihini tartışmalar üzerinden okumayı amaçlamaktadır. Tartışmayı oluşturan metinler, tarafların temel ayrışma noktaları ile Türk sosyoloji tarihindeki halef ve seleflerine odaklanılarak çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler

sosyoloji tarihçiliği
bilimsel tartışmalar
sosyolojik tartışmalar
tartışma tarihi
toplumsal yapı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 14.12.2022

Kabul Tarihi: 14.02.2023

Doi:

10.20304/humanitas.1219131

Reading the History of Turkish Sociology through Debates: Example of Tanyol-Boran Debate (1962)

Abstract

Parallel to the 70s’ inclination towards new historiographies of sociology, controversy-based readings spread. This relational approach avoids both anachronism and antiquarianism by focusing on historical debates that are also relevant for today. It enables to see contributions of forgotten actors, and helps to understand the sociological topography based on continuities between issues and parties. The history of Turkish sociology is rich of debates. From 1890’s to the Second Constitutional Era, there has been many ‘pre-sociological debates’ regarding politics, economics, law, culture and education, followed by ‘sociological debates’ such as culture-civilization controversy in 1930’s. Debates on Turkish social structure became widespread in 1960’s, and created divergence/convergence among social scientists. Analyzing the debate between Cahit Tanyol and Behice Boran published in *Yön* magazine in 1962, this research tries to exemplify a controversy-based study on the history of Turkish sociology, with a special focus on distinctions between parties and their historical continuity.

Keywords

historiography of sociology
scientific controversies
sociological debates
history of debates
social structure

About Article

Received: 14.12.2022

Accepted: 14.02.2023

Doi:

10.20304/humanitas.1219131

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul/Türkiye, mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8618-9590

² Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul/Türkiye, fazilbas@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8723-8892

Giriş: Sosyoloji Tarihini Tartışmalar Üzerinden Okumak

Geleneksel sosyoloji tarihi çalışmaları sosyologlar, teoriler ve ulusal sosyoloji gelenekleri üzerinde durmaktadır (Akyurt, 2017). Tiryakian'ın (1971) "Sosyoloji Fenomeni: Sosyolojinin Sosyolojisi Okuma Kitabı" başlıklı kurucu derlemesini takip eden "sosyoloji tarihçiliği" hakkında çalışmalarda (Fleck, 2015; Fleck ve Dayé, 2015; Lepenies, 1981a, 1981b; Moebius, 2004; Moebius ve Dayé, 2015) da görüldüğü gibi, 1970'lerden itibaren sosyoloji tarihi hem gittikçe artan bir çeşitlilik içinde farklı odaklar etrafında hem de sadece kendi içinde değil daha ilişkisel bir biçimde ele alınmaya başlamıştır. Sosyoloji tarihçiliğinde "ilişkisel dönemeç" diyebileceğimiz bu gelişmenin gündeme getirdiği yeni odaklar arasında ekoller (Abbott, 2014; Nandan, 1977; Tiryakian, 1979, 1986, 2006, 2008), etkileşimler (Tiryakian, 1966), bilimsel ağlar (Mulkay, Gilbert ve Woolgar, 2016), alımlamalar (Akyurt, 2017; Boas, 2014; Grüning, 2017; Levine, Carter ve Gorman, 2011; Lizardo, 2012; Neun, 2015; Nur ve Koytak, 2015) ve tartışmalar (Adorno ve ark., 1977, 1993; Albert ve Topitsch, 1971; Balcı, 2022; Beiser, 2017; Klooster, 2017; Kneer ve Moebius, 2010; Nau, 1996; Şentürk, 2016) öne çıkmaktadır. Sosyoloji tarihinin kapsamıyla birlikte kaynakları da genişleyip çeşitlenmiş; hatırat, biyografi, günlük, mektuplaşma ve kitap değerlendirmeleri birer araştırma nesnesi olarak önem kazanmıştır.

Sosyologlar arası ilişkiler kimi zaman bizzat tanımadan salt metinleriyle haşır neşir olup düşüncelerinden etkilenme, atıf yapma, kitabını okuma gibi tek taraflı da olabilecek *düşünsel temaslar* şeklinde tezahür eder. Bazen de birbirinden habersiz görünen iki yazar arasında çağdaş oldukları ya da ortak kaynaklardan beslendikleri için bir yakınsama meydana gelir. Tiryakian'ın (1966) çağdaş isimler olan "Weber ile Durkheim'in karşılıklı habersizlikleri" üzerine makalesi bu durumun son derece ilginç bir anlatımını sunar. Kimi zaman da bu temas somut bir hâl alır: Bir sosyolog bir diğerinin hocası, öğrencisi ya da asistanı olur örneğin. Ya da iki sosyolog bir sempozyumda, bir derginin editör kurulu toplantısında, bir tez izleme ya da savunmasında, bir değerlendirme panelinde bir araya gelir. Bazen iş birliği içinde çalışır; makale yazar, dergi çıkarır, dernek kurarlar; bazense kıyasıya çatışır, polemiklere girerler. Mektuplaşmalar bazen dostane ve besleyicidir, bazense görünüşteki nezaketin altında kan gövdeyi götürür. Bu gibi farklı seviye ve şekillerde karşımıza çıkan *somut temaslar* sosyolojik/ilişkisel sosyoloji tarihçiliğinin temel odaklarındandır.

Sosyoloji tarihindeki somut biyografik temasların en ilginç görünümülerinden biri tartışmalardır. Bunlar bazen Parsons-Schutz mektuplaşması gibi özel yazışmalar şeklinde

mahrem bir alanda cereyan eder (Balcı, 2020, 2022), bazense Durkheim-Tarde tartışmasında olduğu gibi iki sosyolog tartışmak üzere birlikte kürsüye çıkar (Vargas, Latour, Karsenti, Aït-Touati ve Salmon, 2008). Bazen de pozitivizm tartışmasındaki gibi, bir dergide çakılan kıvılcım çok sayıda entelektüeli kendine çekiverir (Adorno ve ark., 1977, 1993).

Yeni sosyoloji tarihi yazma girişimleri arasında “tartışma tarihi” belli açılardan öne çıkmaktadır. Öncelikli olarak ister sosyologları, ister sosyoloji teorilerini/okullarını, isterse de ulusal sosyoloji geleneklerini ya da başka bir birimi odağına alsın, bunlara tek başlarına, diğer birim ve aktörlerle hiçbir teması olmayan, onlardan etkilenmeyen birimler olarak bakmaz. İzole edici ve betimleyici değil, ilişkisel ve analitik bir yaklaşımı öne çıkarır. Böylece tek tek sosyologlardan ziyade sosyologlar arası ilişkilere ve gruplaşmalara odaklanır. Yapısı gereği hiçbir zaman bir sosyoloğu tek başına ele alamaz, hayatlarının bir noktasında somut olarak tartışmaya girmiş en az iki sosyolog merceğe altına alınacaktır. Bu da bize temelde sosyoloji tarihinde karşımıza çıkan tartışmalar ve taraflar (sosyologlar, okullar ya da paradigmalar) arasındaki süreklilikleri ve farklılaşmaları yakalama fırsatı verir. Sosyoloji gibi klasiklerin eskimediği bir bilim alanında sosyal teorinin temel dikotomileri etrafında belli aralıklarla ve biçim/aktör değiştirerek tekrar eden tartışmaları teşhis edebilmek, sosyologların ayrıntılı analizlerini bu temel eksen etrafında konumlandırabilmek, bir bilimsel alan olarak sosyolojik topografyayı ve tarihsel dönüşümünü daha yetkin bir şekilde kavramamıza kapı açar. Böylece sosyologları ve okulları teorik açıdan konumlandırmada bir avantaj elde ederiz.

Beiser de (2018) Alman felsefesinin “Hegel’den sonra”ki seyrini beş tartışma üzerinden ele aldığı çalışmasında bilim tarihinde tartışmaları odağına almanın çeşitli yararlarını vurgulamıştır: Bunlardan ilki, tartışmalar üzerinden gitmenin bizi eşzamanlı olarak hem geçmiş salt bugüne ait kendi kaygılarımız ışığında okumaktan yani “anakronizm”den hem de tarihi sırf kendisi için incelemekten yani “antikacılık”tan korumasıdır. Tarihte yaşanmış olup bugün bize yine ilginç gelen tartışmalara odaklanıldığında bu iki tehlikeye düşmekten kurtuluruz (Beiser, 2018, s. 25-26). Geçmişte tartışılan bir problem en azından belli bir tarih noktasında belli sayıda sosyoloğun ilgisinin kanıtıdır. Bu bağlamda tartışma merkezli yaklaşımın bir başka faydası, problem merkezli okuma (problem tarihi, *Problemgeschichte*) ile akrabalığı sebebiyle ilgi uyandırıcı ve güncellik ihtimalinin yüksek oluşudur. Sosyal bilimler söz konusu olduğunda, sosyal teorideki gelişmelerin genellikle belli başlı dikotomiler etrafındaki tartışmalarla yakından ilişkili olması da tartışmaların sosyoloji tarihindeki önemini artırmaktadır. Klasiklerin eskimediği sosyal bilimler alanında, geçmişteki ilgi, bugünkü ilginin teminatı değilse bile, muhtemel bir habercisidir. Kısacası bir problemin geçmişte

tartışılmış olması, en azından belli bir tarih noktasında belli sayıda sosyoloğun söz konusu problem üzerindeki ilgisinin kanıtıdır. Tartışma merkezli yaklaşım bu “tarihsel ilgi”yi temin ederek “anakronizm”i ortadan kaldırır, problem merkezli tarihçilik ile akrabalığı sebebiyle ilgi uyandırıcılığa ve güncelliğe sahip olduğundan “güncel ilgi”yi de temin ederek Beiser’in deyimiyle “antikacılık” riskini, başka bir ifadeyle “salt tarih için tarih” anlayışını yok eder.

Tartışmaya odaklanmanın bir başka yararı, tartışmaya katılan tarafların/isimlerin, klasikler listesinin ve kanonun dışında kalıp unutulmuş olsalar da, tartışmaya katkıları ile gündeme getirilip hatırlanmasını sağlamasıdır. Her bilim disiplininde dönemsel bir uzlaşma eseri olarak “standart müfredat/repertuvar” veya “büyük düşünürler listesi” vardır. Tartışmalar bizi ikincil literatürle yetinmeyen kaşifler/gezginler hâline getirir ve ormanın derinliklerinde gizli kalıp unutulmuş hazinelerle buluşturur (Beiser, 2018, s. 26). Böylece yeni baskısı yapılan kitapların ötesine; dergilere, dönemin atmosferine ve canlılığına, aktörlerin çoğulluğuna, ağlara, gruplara, kamplara ve ilişkilere aşına oluruz. Tartışma yaklaşımının bir diğer getirisi de meselelerin çoğunlukla disiplinler arası bir çerçevede ele alınmasını temin etmesidir. Tartışmalar kapsamlarına ve toplumsal hayatla ya da siyasetle ilişki seviyelerine bağlı olarak birden fazla disiplinin mensuplarını kendilerine çekebilir. Tartışmalara katılan farklı sosyal bilimcilerin katkılarının incelenmesi ise sosyal bilimlerin interdisipliner doğasının esas alınması anlamına gelir.

Türk Sosyoloji Tarihine Tartışmalardan Bakmak

Türk sosyolojisi tarihine ilişkin çalışmalar çoğunlukla dönemleştirme (Kaçmazoğlu, 1990; Ünsaldı ve Geçgin, 2013) veya isim bazlıdır (Bulut, 2021; Kongar, 1996; Özdemir, 2008). Teorik olarak bakıldığında, dönemlere odaklanmak dergilerdeki tartışmalara eğilmeye, isim merkezli yaklaşım ise ele alınan ismin diğer sosyologlara getirdiği eleştirileri ve diğer sosyologlar tarafından kendisine getirilen eleştirileri, dolayısıyla tartışmaları gündeme getirmeye yardımcı olabilir. Fakat somut örnekler incelendiğinde dönem odaklı çalışmalarda da isim odaklı çalışmalarda da ilişkisel bir yaklaşımla karşılaşmak zordur. Halbuki Türk sosyoloji tarihini daha bütünsel bir şekilde kavramak ve çelişkili okumalardan kaçınmak için tarafları ve tarihsel olarak karşılıklı konumlanma biçimlerini bilmek son derece önemlidir. Bu ise ancak sosyologlar, okullar ve yaklaşımlar arasındaki ilişkileri, ilişkilerin en somut görünümü olarak da tartışmaları göz önünde tutmakla mümkün olabilir.

Öte yandan Türk sosyoloji tarihinde tartışmalara odaklanan çeşitli çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında Günaydın’ın (2000) “Çağdaş Türk Sosyolojisinde Teori Tartışmaları” ve Akpolat’ın (2014) *Türk Sosyolojisinde Kuramsal Tartışmalar ve Dergicilik*,

başlıklı araştırmaları, Dağ'ın (2017) “Türk Düşünce Dünyasında Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları Üzerine Tarihsel Sosyolojik Bir Değerlendirme” başlıklı yüksek lisans tezi, Akkurt'un (2020) “Türkiye Solunda Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmaları (1960-1980)” başlıklı doktora tezinin yanı sıra “Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları” (Ertürk, 1993) ve “Modernleşme Kuramı ve Türk Sosyolojisinde Kalkınma Tartışmaları (1945-1970)” (Altun, 2000) sayılabilir.

Öte yandan, bu çalışmalar konuya sosyoloji tarihçiliği, tartışma tarihçiliği ve tartışmaların işlevleri açısından yaklaşmamıştır. Bu araştırma ise Türk sosyoloji tarihini tartışmalar üzerinden okumayı denemekte, böylece farklı dönemlerde, farklı sosyologlar arasında, farklı mecralarda, farklı kavramlar etrafında cereyan eden tartışmalar, ayrışmalar, eleştiriler arasındaki süreklilik ve kopuşları, benzerlik ve farkları, tartışmaların sosyoloji tarihi açısından işlevlerini keşfetmeyi hedeflemektedir. Bu araştırma çizilen çerçeveden hareketle Türk sosyoloji tarihine, sosyologlar arasındaki karşılıklı temasın özel bir görünümü olan tartışmalar üzerinden yaklaşma yolunda mütevazı bir girişim olarak değerlendirilebilir. Araştırma kapsamında toplumsal yapı tartışmaları kapsamında cereyan eden spesifik bir tartışma anına; belli bir tarihsel momentte, belli bir mecrada belli sosyologlar arasında vuku bulmuş, sınırları belli somut bir tartışmaya odaklanılmaktadır. Akkurt'un (2017, s. 59) dönemlendirmesine göre az gelişmişlik-kalkınmacılık tartışmalarının yoğun olduğu 1962-1965 evresine denk düşen bu tartışma 1962'de *Yön* dergisinde Behice Boran'la Cahit Tanyol arasında gerçekleşmiştir. Bu tartışma siyaset açısından 1960'lı yıllarda Türk solunda işçi sınıfını merkeze alan TİP çizgisi ile sivil-askerî bürokrat ve aydınları merkeze alan *Yön* çizgisi arasında ortaya çıkan görüş ayrılığının genel çerçevesine oturmaktadır. Sosyoloji tarihi açısından bakıldığında ise 1960'lar boyunca çeşitli dallara ayrılan bir tartışmalar serisinin ilk adımlarından biri olarak görülebilir. Tartışmanın ayrıntılı analizi, bir parçası olduğu “toplumsal yapı tartışması”na ve Türk sosyolojisindeki diğer ayrışmalara bakışımızın derinleşmesine katkı sağlayacaktır.

Türk düşünce ve sosyoloji tarihi zengin bir tartışma geçmişine sahiptir. Burada “tartışma”yı ayrışma veya eleştiriden farklı olarak, bir başlangıç yazısından sonra en az iki tarafın birbirinden haberdar olarak ve cevap niteliğinde yazılarla bir konu üzerinde durdukları; aktörleri, hangi ortamda ve zamanda gerçekleştiği belli somut bir tarihsel olay olarak tanımlıyoruz. Safa'nın (2017) dikkat çektiği, II. Meşruiyet dergilerinde İslamcı, Batıcı ve Türkçü yazarlar arasında cereyan eden Türk tarihi nasıl yazılmalı, alfabe, medreselerin akıbeti, Tanzimatçılık, İslam ve terakki, Turan mı irfan mı gibi tartışmalar somut olmakla

beraber içerikleri ve ele alınışları itibariyle ancak dolaylı olarak “sosyolojik tartışma” sayılabilir. Bununla birlikte Türk sosyoloji tarihinde gerçekleşen ilk “sosyoloji tartışmaları”ndan biri, “içtimaî usul-i fıkıh tartışması”dır (Şentürk, 2000, 2016; Topal, 2012). Tartışmanın incelenmesi Gökalp’in yanı sıra, sosyoloji kanonunda onun kadar yer verilmeyen Sait Halim Paşa gibi “mektepli” sosyologların Türkiye’de sosyolojinin gelişimine katkılarını ortaya koyar. Tartışma İzmirli İsmail Hakkı ve Şeyhülislam Mustafa Sabri gibi “pür sosyoloji” dışında kalan isimlerin sosyolojiye katkılarını da gündeme getirir. Şüphesiz Ziya Gökalp ile Sabahattin Bey arasındaki ayrışma (dolaylı/örtük tartışma), 1930’lardan itibaren Gökalp’in kültür-medeniyet ayırımına getirilen eleştiriler gibi hususlar aynı zamanda Türk sosyolojisini kurucu bir niteliğe sahiptiler.

Türk sosyoloji tarihine bakıldığında, bazı tartışmaların akademik bir disiplin olarak sosyolojinin çeperlerinde, örneğin edebiyat alanında gerçekleştirildiği görülür. Osmanlı tarihçisi Barkey (2021) eşkıyaların, zayıflayan merkezî devletin taşradaki siyasi çekişmelere dahil olma aracı oluşunu öne çıkarırken Yaşar Kemal’in *İnce Memet*’i ile Kemal Tahir’in *Rahmet Yolları Kesti* romanlarında büyük ölçüde bu konu tartışılır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşu etrafındaki tarihsel sosyoloji tartışması da (Dağ, 2017, s. 83-111; Kafadar, 2010) tarihçilerin çalışmalarının yanı sıra, yine Kemal Tahir’in *Devlet Ana*’sı ve Tarık Buğra’nın *Osmancık*’ı ile zenginleşir. Türk sosyoloji tarihindeki en popüler tartışmalardan biri 1960’lı yıllardan itibaren yoğunlaşan “toplumsal yapı tartışmaları”dır. Yapı tartışmaları, birden çok cephede yıllarca süren ve irili ufaklı sıcak çatışma ve karşılaşmalardan oluşan bir “dünya savaşı”na benzetilebilir.

Tanyol-Boran Tartışmasının (1962) Çözümlemesi

1962’deki Tanyol-Boran tartışmasının, Osmanlı’da/Türkiye’de üretim biçimi ve sınıf yapısı etrafındaki anlaşmazlıkların somut bir görünümü olması itibariyle Türk sosyoloji tarihinde önemli bir yeri vardır (Dağ, 2017, s. 64-65). Tanyol’un *Cumhuriyet*’te çıkan haftalık köşe yazısı sadece Avcıoğlu’nun *Yön* dergisi değil; bu dönemde TİP haberlerine geniş yer veren ve Boran’ın da yazdığı *Vatan* gazetesi (Atılğan, 2009, s. 189, 273) tarafından da özetlenerek iktibas edilir (Akkurt, 2017, s. 68). Boran’ın Tanyol’a cevap niteliğinde kaleme aldığı, tartışmayı başlatan yazısı Osmanlı toplum yapısını bir tartışma kapsamında ele alan ilk örnek kabul edilir (Akkurt, 2017, s. 71). Kayalı’ya göre (2008, s. 744) Boran’ın Tanyol’un cevabına cevap verdiği sonraki iki yazısı da klasikleşmiştir.

Tartışma, daha önce çeşitli vesilelerle ele alınmış (Akkurt, 2017, s. 70-74; Atılğan, 2009, s. 272; Çav, 2011, s. 230-235; Dağ, 2017, s. 64-65) fakat sosyoloji tarihçiliği ve

tartışma tarihçiliği açısından ayrıntılı bir çözümlemeye tabi tutulmamıştır. Makalenin bu bölümünde öncelikle tartışmaya katılan iki isim olan Boran ve Tanyol'un (1914-2022) sosyoloji anlayışları ve Türk sosyolojisi içindeki konumları, ele alınan tartışmaya ilişkin yönleriyle özetlenmektedir. Sonrasında tartışmanın seyri ve içeriği birincil metinler merkeze alınarak değerlendirilmektedir. Son olaraksa, birincil metinler üzerinden yapılan yorumlar ikincil metinlere de başvurulmak suretiyle genişletilmekte, tartışmanın iki tarafı ile diğer Türk sosyal bilimciler arasında bağlantılar kurulmaya çalışılmaktadır.

Behice Boran (1910-1987) ve Cahit Tanyol (1914-2022)

Boran sürdürücülerinin alımlama biçimini yansıtacak biçimde, Kıray tarafından “1940’lı yıllarda Manisa köylerinde yaptığı kırsal yapı araştırması, 2000’li yılların Türkiye’inde bile sosyal bilimciler için ufuk açıcı bir çözümleme olarak yerini koruyan” (Kurtuluş, 2008, s. 79), “Türkiye’deki en kapsamlı sosyal yapı araştırmaları”ndan birinin yazarı (akt. F. Berktaş, 2002, s. 21) olarak görülür. Akpolat (2008, s. 821) ise Boran’ı toplumsal kurumların işleyişi ile bireylerin günlük pratik ve ilişkilerini gözlem ve araştırma ile ortaya koyma çabası açısından Sabahattin Bey’in “ilm-i içtimai” ekolünün “1940’lı yıllardaki temsilcisi” şeklinde niteler. Ülken (1950, s. 147) Boran’ın köy tetkiklerini ve sosyolojik çalışmalarını “Amerikan bakış açısıyla harmanlanmış Marksist sosyoloji” olarak görür. Akpolat (2008, s. 828-829) da Boran’ın köy tetkiklerinde toplum-doğa ilişkilerini ifade eden “kök kurumlar” kavramıyla Marx’ın “alt yapı” anlayışı arasındaki paralelliğe dikkat çekmekle birlikte, üretim araçları ve mülkiyet ilişkilerinin yanı sıra işbölümü sistemine de bakmasının bir farklılaşma ifade ettiğini belirtir.

Boran’ın 1940’larda yaptığı köy araştırmalarının (Atılğan, 2009, s. 49) sonucu olarak yayımladığı *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*’ndeki (Boran, 1945) ileri ve modernleşmeye açık “ova köyü” ile geri ve modernleşmeye kapalı “dağ köyü” arasında yaptığı ayrım da, araştırma nesnesine öncelikli olarak modernleşmeye yatkınlık seviyesi açısından bakması itibarıyla, “modernleşme teorisi”nin Türkiye kırsalına uyarlanması niteliği taşır. Bu yanı sıra Boran evrenselci yaklaşımı Türkiye’ye uyarlayan ve standart bir feodalizmden modern sanayi toplumuna geçişi inceleyen bir sosyolog olarak görülebilir (Tekeli, 2012, s. 217).

Tanyol’un öncelikli araştırma konularından biri, Türk toplum yapısının Batı’nın modernleşme seyrinden farkının tarihsel sosyolojik çözümlemesidir. Ona göre Batı toplumlarının ayırt edici özellikleri kültürde bireycilik; iktisatta bireysel girişim, mülkiyetin kutsallığı ve kapitalizm; toplumsal alanda sınıflı toplum; siyasette ise sömürgecilik ve sınıf

egemenliğidir (Uygun, 1996, s. 355). Osmanlı’da ise özel mülkiyet yerine kamu mülkiyeti ve kullanma hakkının oluşu ve İslam dini sınıflaşmanın önüne geçmiştir (Uygun, 1996, s. 363). Öte yandan Tanyol Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk toplumunu incelerken mülkiyet ilişkilerinin yanı sıra ahlak, değerler, âdet ve töreler ile din gibi unsurlara da odaklanır (Uygun, 1996, s. 342).

Tanyol 1959’da Türkiye’de sanayileşmenin ancak devletin “bu işi kendi üzerinden atıp” şahıslara/şirketlere devretmesi, küçük sanayicilere işlerini genişletmeleri için kredi sağlaması ve genel itibarıyla “özel teşebbüsü ürkütmemesi” ile mümkün olduğunu savunur. Buna mukabil 1962’de özel girişim yoluyla kalkınmanın çıkmaz yol olduğunu yazar. Bu “çelişki” (Uygun, 1996, s. 370), Tanyol’un sosyoloji anlayışının geçirdiği değişimler ve dönemler kavrandığında farklı bir şekilde de yorumlanabilir. Tanyol’un düşüncelerini on yıllık dönemler hâlinde ele alan Çav’a (2011) paralel olarak Gelekçi (2008, s. 993) 1960 yılının Tanyol’un düşünsel kariyerinde bir kırılma teşkil ettiğinin altını çizer. Gelekçi’ye (2008, s. 993) göre 1950’lerde modernleşme konusunda Gökalp ile Sabahattin Bey’i telif etmeye çalışan ve Sabahattin Bey’in etkisiyle köy incelemeleri yapan Tanyol, 1960’larda Marksist yöntemi benimseyerek daha bütüncül ve makro yorumlara yönelmiştir. Marksizmi, harfiyen uygulanacak bir kalıp olarak değil; yolu aydınlatan bir ışık, Türk halkının kurtuluşu için bir rehber, ekonomik kalkınma için bir yöntem olarak görür. Rigos’un ifadesiyle “dogmatik Marksist” değil “pragmatik Marksist”tir (akt. Çav, 2011, s. 234). Bir düşünce olarak Marksizm’den önce Türkiye’yi merkeze aldığını; Marksizm’de toplumsal değişmeyi diyalektik bir şekilde açıklama ve genç kuşakları yeni bir atılıma ve idealizme sevk etme potansiyeli gördüğü için bu düşünceye yöneldiğini belirtir. Ayrıca Tanyol, Türkiye’de işçi sınıfının değil, devletin daha öncelikli olduğu gerekçesiyle Marx’tan ziyade Lenin’e yakın olduğunu söyler (akt. Gelekçi, 2008, s. 996).³

Tartışmanın Seyri ve Ortaya Konan Argümanlar

22 Ağustos-5 Aralık 1962 tarihleri arasında *Yön* dergisinde cereyan eden tartışmanın fitilini Tanyol’un (1962a) *Cumhuriyet*’te yayımladığı “Şahsi Teşebbüs İmkânı” başlıklı haftalık köşe yazısının⁴ *Yön* (“Prof. Tanyol”, 1962) tarafından “Prof. Tanyol’un Önemli Bir Yazısı” başlığıyla özetlenip yorumlanarak gündeme taşınması ateşler. Tanyol ve Boran’ın

³ Burada dikkat çekici bir husus, Türk toplumu söz konusu olduğunda siyasetin iktisattan daha belirleyici olduğu tezinin Türk sosyolojisinde, Şerif Mardin’in merkez-çevre kavram çifti ve Weber’in patrimonyalizm analizinin yanı sıra Marksizm bünyesinde Lenin’le ilişkili olarak gündeme gelmesidir.

⁴ Tanyol uzun yıllar köşe yazarlığı yapmıştır. *Yeni Sabah* (1949-1954, haftada bir), *Cumhuriyet* (1954-1956 ve 1958-1963, haftada bir), *Havadis* (1956-1957, günlük), *Güneş* (1987-1989, haftada bir) ve *Yeni Posta* (1995-1996, haftada bir) gazetelerinde ve *Cem* dergisinde (1991-1995, ayda bir) yazmıştır (Çav, 2011, s. 637-671).

metinlerinin yanı sıra, *Yön*'ün (Avcıoğlu tarafından yazıldığı tahmin edilebilecek) kısa sunuş, özet ve değerlendirmeleri de tartışmanın bir parçasıdır. *Yön*'ün Boran'ın (1962a) "Türkiye'de Burjuvazi Yok Mu?" başlıklı cevabi yazısına yazdığı sunuş ("Sunuş", 1962) buna bir örnek teşkil eder.

Boran'ın yazısına Tanyol iki yazı ile cevap verir. Cevabın ilk yazısı (Tanyol, 1962b) "Türkiye'de Burjuva Meselesi", ikinci yazısı ise (1962c) "Türkiye'de Mülkiyet Meselesi" başlığını taşır. Tanyol ikinci yazının sonunda bu konuda yazmayı sürdüreceğini belirtmişse de devam niteliğinde üçüncü bir yazı yazmamıştır. Boran da (1962b, 1962c) iki yazılık cevabında "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet I: Marksist Metod Nedir" ve "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II: Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi" üzerinde durur. Boran da (1962c, s. 13) ikinci yazının sonunda "Kapitalist düzen ve Marx'ın kehanetleri konularını gelecek yazılarımda ele alacağım" demiş fakat *Yön*'de bu tartışmaya dahil edilebilecek başka bir yazı yayımlamamıştır. Bu bölümde her başlık altında önce ilgili yazıdaki argümanlar özetlenecek, sonrasında değerlendirme yapılacaktır.

Tanyol: "Şahsi teşebbüs imkânı" (17 Ağustos 1962).

Tanyol'a göre (1962a) Türkiye'nin toplumsal yapısı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e değişmemiştir. Merkezîyetçilik ve memurlar hâkimdir. Sınıf çatışması değil, yöneten-yönetilen çatışması esastır. Gökâlp toplumculuğu benimseyip bu fikri "Osmanlı gelenekleri içinde" savunduğu için başarılı olurken, Sabahattin Bey bir tür seçkincilik sonucunda, fikirlerini formüle edip dile getirirken toplumsal zemini yeterince dikkate almamıştır. Sabahattin Bey söylem inşasında halktan çok seçkinleri öncelese de, sosyolojik analiz itibarıyla devlet ve siyasal reformdan ziyade toplumsal zemini esas alır. Sabahattin Bey'de modernleşme sürecinin itici gücü devlet değil, toplumsal yapıdaki değişimdir. Buna göre siyasete ademimerkezîyetçilik hâkim olup mülkiyet rejimi siyasetten bağımsızlaşarak istikrar kazandığında burjuvazinin ortaya çıkması için gereken sermaye bulunmuş olacaktır. Eğitimle de girişimci kültür yayıldığında kendi gücüne dayanan, kolay yoldan ve siyasi destekle ulaşılan "şahsi çıkar" değil, "şahsi girişim" peşinde olan toplumsal aktörler (burjuvazi) ortaya çıkacak ve bunların kuracağı demokrasi topluma devlet karşısında hürriyet getirecektir. Kurtuluş burjuvazidedir.

Batı'da belli toplumsal ve iktisadi gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan parti sistemi Türkiye'nin toplumsal yapısına uygun değildir. Çok partili hayata geçişle birlikte, bürokrasiyi temsil eden CHP'ye, belli bir toplumsal tabana dayanmaktan ziyade, aracılık yoluyla kolay para kazanmaya alışmış ve halkın ezeli bürokrasi düşmanlığını kötüye kullanarak siyasi

iktidarı ele geçirmek suretiyle bu kazancını sürdürmek isteyen DP ve sonraki benzerleri eklenmiştir. Fakat Tanyol bu eleştiriden yola çıkarak halk kesimlerini temsil edecek kurumların geliştirilmesi fikrine değil, bir tür aydınlar aristokrasisi düşüncesine ulaşır. Bu anlamda *Yön*'de ortaya atılan “işçi dostu aydınlar”ın da dahil edileceği bir parti kurma düşüncesinin gerçekleşmemesi şaşırtıcı değildir. Bu açıdan bakıldığında Tanyol'un Türkiye'deki çok-partili demokrasi eleştirisi, Küçükömer'de olduğu gibi *halka dayanmaktan* ziyade *halkı temsil eden* bir mekanizma arayışına değil; *Yön* çevresi ve Avcıoğlu'nun “cici demokrasi” söylemine ve “öncü aydın” sınıfa dayalı devrimci-darbeci yaklaşımlarına teorik altyapı hazırlar ve hizmet eder.

Öte yandan Tanyol'un burada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sürekliliği vurgulaması “modernleşme”yi milat olarak tanımlayan ve tarihsel değişimin ayrıntılarını teori paketine koyup rafa kaldıran “modernleşme teorisi” bazlı yaklaşımların karşısında “tarihsel sosyoloji”yi esas aldığını gösterir. Bu anlamda Kemal Tahir, Küçükömer ve Mardin gibi isimlerle paralel düşer. Sadece Tanyol memur-halk ittifakı anlamında Milli Mücadele'yi bir istisna kabul ederken, Kemal Tahir (2017, 2020, 2022) *Esir Şehir* üçlemesinde bu teze de eleştirel yaklaşır.

Burjuva demokrasisinin Türkiye'nin toplumsal yapısına uygun olmaması düşüncesi Said Halim Paşa ve Sabahattin Bey'in paralel düştükleri bir husus olarak görülebilir. Tanyol da Türk toplumunun özgünlüğü vurgusunu takip etmektedir. Tek farkla ki Said Halim Paşa (2019) özgünlüğü kapsamlı bir Fransa-Osmanlı sınıfsal yapı karşılaştırması eşliğinde ve Batılılaşma eleştirisi kapsamında, Sabahattin Bey'se (2013) salt devlet modernleşmesiyle sınırlı kalmayan, daha kapsamlı bir toplumsal değişme çağrısı yapmak üzere gündeme getirir. Yapıyı değiştirmeyi “ters bir yol” olarak niteleyen Tanyol bu açıdan Said Halim Paşa'ya yakın düşer. Siyasi partiler tipolojisi yaklaşımı ise Küçükömer'in (1969) çizdiği çerçeveye paraleldir. CHP bürokrasiyi yani yönetici sınıfı temsil ederken, DP ve benzeri partiler “Doğucu halk kesimleri”ne, bir başka deyişle yönetilenlere dayanma çabası içindedir.

Yön: “Prof. Tanyol'un önemli bir yazısı” (22 Ağustos 1962).

Tanyol'un Türkiye ile Batı arasında yaptığı karşılaştırmaya göre, Türkiye'de özel mülkiyet olmadığı ve siyaset iktisadi alana müdahale ettiği için burjuvazi ve sınıf çatışması ortaya çıkamamıştır. Çatışma yönetenler (memur aristokrasisi) ile yönetilenler (halk) arasındadır. Kuvayi Milliye geçici bir birleşme ise de Cumhuriyet'te de aynı örüntü devam etmiştir. Çok partili hayat, memur aristokrasisini temsil eden partiler ile aracılıktan kolay para

kazanan sahte burjuvazi tarafından halkın memur aristokrasisi düşmanlığını suiistimal etmek üzere kurulan partilerden oluşur.

Yön'ün takdiminde Sweezy'ye atıfla, sanayileşmiş ülkelerde burjuvazinin zayıflayan feodal güçler karşısında nasıl güçlenebildiği vurgulanmış, Türkiye'de burjuvazinin ortaya çıkamayışının arkasında mülkiyet rejimi ve devlet müdahalesi gibi iç sebeplerin yanı sıra dış sebeplerin de olduğu hatırlatılmış, henüz sanayileşmemiş bir ülkede burjuvazinin ortaya çıkmasının sanayileşmiş ülkelerin burjuvazisi tarafından dirençle karşılanacağı şeklindeki emperyalizm tezi gündeme getirilmiştir.

Yön'e göre burjuvazi, sermayesini sanayiye değil ticaret, tefecilik ve gayrimenkul spekülasyonu gibi alanlara yatırdığından kalkınma yolunda bir dayanak teşkil edemez. Türkiye için imkânsız olan “özel girişime dayalı kalkınma modeli” yerine “devletçi kalkınma modeli” tercih edilmelidir. Fakat devletçiliğin memur aristokrasisini destekleyip kalkınmayı onlara yaptırmaya çalışması bozucu etkiler yaratacaktır. Bunun yerine emekçi yığınlara dayanmalı, çalışanların örgütlenip bilinçlenmesine destek olmalıdır.

Yön'ün de gündeme getirdiği devletin burjuva yaratma çabası içinde hangi toplum kesimlerini desteklediği konusu Buğra (2015) tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Tanyol'un burjuvaziye yaptığı vurguya karşılık *Yön*, mevcut burjuvazinin kalkınmaya destek olabilecek bir burjuva tipi olmadığı bilgisi üzerinden, hatta bizzat Tanyol'un burjuvazinin yozlaşmışlığına yönelik eleştirisine atıf yaparak, kalkınmaya destek olabilecek bir burjuvazi tipinin mümkün olmadığı fikrine varır. Burada Tanyol *Yön* karşısında oldukça Sabahattin Bey'ci kalmaktadır. Ayrıca *Yön*, Tanyol'un burjuvazinin ortaya çıkamayışını mülkiyet rejimi ve girişimcilik fikrinin yokluğu gibi salt toplum-içi (içsel) faktörlere bağlaması karşısında, daha erken ortaya çıkan diğer ülke burjuvazilerinin engelleyici rolü gibi toplumlar-arası (dışsal) faktörlere de dikkat çeker. Diğer taraftan Türkiye'nin kalkınmasında hangi gruba dayanılacağı, işçi sınıfının ötesinde, aydınları da içine alabilecek şekilde, belirsiz bir tarzda tanımlanmıştır.

Yön: Boran'a sunuş (12 Eylül 1962).

Yön (“Sunuş”, 1962) Tanyol'un yazısında bu kez Türkiye'deki burjuvazinin kalkınmayı sağlamaktan çok, devleti yağmalama niteliği taşıdığı hükmünü öne çıkarıyor. Türkiye, “Batılı anlamda” burjuvazi ve kapitalizm hızla gelişse de hâlihazırda “az gelişmiş kapitalizm” niteliği taşımaktadır. *Yön* bu bağlamda şu soruları gündeme getirir: Türkiye bu özgün yapıdan hareket ederek en kısa yoldan sosyalizme nasıl geçecektir? 19. yüzyılda

Batı’da yaşananlardan oluşturulan şema yerine, 1962 Türkiye’inde nasıl bir yol haritası geliştirilebilir?

Yön’ün takdiminden, dile getirilen düşüncelere birebir katılmadığı, fakat bu tartışmanın önemsenmesi sebebiyle yayımlandığı anlaşılmaktadır. Tanyol’un yazısının yorumlanma biçiminde, Boran’ın yazısı sonrasında yeni bir vurgu ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Bu kez yazı Türkiye’de burjuvazinin varlığı yokluğu bağlamında değil, mevcut burjuvazinin niteliği üzerinden okunmaktadır. Bu vurgu kayması Türkiye’nin özgünlüğü bağlamında bir Tanyol savunusu olarak yorumlanabilir. Tanyol’un yazısının sunuşundan başlayarak *Yön*, Tanyol’un özgün okumasını, ortaya attığı iddialara birebir katılmasa bile bir girişim olarak önemsedığının altını çizmiştir. Hatta “özgün yapı” fikrini temel bir hakikat olarak kabul etmekte gibi görünmektedir. Öte yandan Türkiye’nin burjuvazinin “hızla geliştiği” ve yapısı özgün de olsa “en kısa yoldan” sosyalizme geçmesi arzulanan bir ülke olduğuna dair vurgu, Boran ile ortak paydaların altının çizilmesi olarak yorumlanabilir.

Boran: “Türkiye’de burjuvazi yok mu?” (12 Eylül 1962).

Boran’a (1962a) göre Türkiye kapitalistleşemediği, gelişmediği, sanayileşmediği, feodalizm artıklarını temizleyemediği ve fakir olduğu için henüz “Batı’daki gibi bir burjuvazi” ortaya çıkmamışsa da bunlar olduğunda (ki hızla olmaktadır) böyle bir burjuvazi de ortaya çıkacaktır. Tanyol’un Türkiye’nin, burjuvazi “aracılığa alışmış” ve “şahsi teşebbüs değil şahsi çıkar peşinde” olduğu için kapitalistleşemediği iddiası hatalıdır. Zira kapitalistleşme, burjuvazinin yaptığı bir şey olmaktan çok “teknikte ve kültürde [sanayi] sistemine has ilerlemeleri kaydetmiş olmak” demektir. Tanyol’un Türkiye’de bireysel mülkiyet hakkı olmadığı için burjuvazinin ortaya çıkmadığı iddiası yersizdir. Batı’da burjuvaziyi doğuran etken, bireysel mülkiyet hakkı değildir. Belli tarihsel değişimler ticaret ve sanayii teşvik etmiş, ticaret ve sanayi burjuvaziyi ortaya çıkarmış, burjuvazi de bireysel mülkiyet hakkını “doğurmuş ve perçinlemiştir”. Hukuk toplumsal değişmeyi değil, toplumsal değişme hukuku etkiler.

Boran’a göre Osmanlı sosyal evrimde (feodalizmden kapitalizme geçişte) üç sebeple geri kalmıştır: (1) Avrupa’nın feodalizmden kapitalizme geçmeye yöneldiği bir dönemde, Osmanlı bütün enerjisini merkezî feodalizm kurmak gibi anakronik bir hedefe teksif etmiştir. (2) Coğrafi keşifler sonucunda Akdeniz havzası ve Osmanlı coğrafyası, Avrupa ile Doğu arasındaki ticaret yolları üzerindeki konumunu ve ticari önemini yitirmiştir. (3) Avrupa ile

Osmanlı'nın din ve siyasi/askeri çıkar farkından dolayı birbirlerini dışlamaları temassızlığı artırmıştır. İlerleyen bölge ile temas kesilince ilerleme gerçekleşmez.

Feodalitenin klasik örneği sayılan Fransa'da Osmanlı'ya benzeyen bir kamu mülkiyeti rejimi vardır. Fakat dönemin “ekonomik-teknik şartları” merkeziyetçiliğe izin vermediğinden bu mülkiyet rejimi Fransa'da uygulanamaz ve yerel beyler iktisadi, siyasi, askeri güç sahibi olur. Merkezî hükümet (monarşi) ancak güçlenen burjuvazinin yerel beylere karşı onu desteklemesiyle egemenliği ele geçirmiştir.

Osmanlı'da merkezî, Batı'da mahalli varyantları olmak üzere modernleşme/sanayileşme/kapitalistleşme öncesi dönemde feodalite hâkimdir. Feodal sistemde yöneten-yönetilen ilişkisi şahsidir. Değer yaratan ve kıt kanaat geçinen üretici sınıflar ile “sosyal gelirden aslan payını alarak” lüks ve zenginlik içinde yaşayanlar arasında “zengin-fakir farkı”na indirgenemeyecek bir sınıfsal ayrışma vardır. Sınıf yapısı üretim ilişkilerine göre şekillenir. Yöneten-yönetilen şeklindeki siyasi ayrımla iktisadi ayırım üst üste gelir. Yöneten-yönetilen farkı hem mahalli hem merkezî feodalizmde bir sınıf farkıdır.

Mahalli feodal toplumda siyasi, askeri, iktisadi ve yargısal işlevler yerel beyde bir araya toplanır. Merkezî feodalizmde ise devlet mekanizmasında bir tür kuvvetler ayrılığı gözlenir, yetkiler merkez ile çevre arasında bölüşülür. Nitekim: “Bütün Osmanlı tarihi mahalli kuvvetlerle merkezin mücadelesi tarihidir.”

Modernleşme ile toplumda memurlar büyük bir sınıf teşkil eder hâle gelmiştir. “Yarı feodal yarı kapitalist toplum” özelliği gösteren modern Türkiye’de evvela, zayıf da olsa, memur benzeri bir burjuvazi vardır. Tanyol’un tabiriyle “memurlar aristokrasisi”, dünya sosyalist literatüründe son yıllarda kullanılan kavramla “bürokratik burjuvazi” “siyasi güçle iktisadi gücü aynı ellerde toplar”. Türkiye’de burjuvazinin bir kısmı ihaleler, ortaklıklar, taahhütlerle geçinen bu *bürokratik burjuvazidir*. Türkiye’de bir de, eski “toprak ağaları”nın oluşturduğu ve tarım işçilerini sömüren “büyük burjuva çiftçiler” vardır. Türkiye’deki burjuvazinin bir kısmı bu *tarımsal burjuvazidir*. Türkiye’de burjuvazi yok demek teorik bir yargı olmanın ötesinde pratik sonucu itibarıyla işçi sınıfı yok demektir. Buna göre sosyalizm de bir örgütlü işçi sınıfı mücadelesi değil, toplumsal dayanağı olmayan, seçkinlere ait bir hayırseverlik hayalidir. Bu söylemse burjuvazinin çıkarlarına hizmet eder.

Boran Türkiye’de henüz burjuvazinin güçlü olmayışını Türkiye’nin geri olmasına bağlar. Türkiye hızla ilerlediğinde burjuvazi de hızla güçlenecektir. Hızlı-yavaş, geri-ileri gibi kavramların kullanılışı ilerlemeci tarih anlayışı içinde anlam kazanmaktadır. Öyle anlaşıyor ki ilerlemenin ölçütü de temelde teknolojik gelişmedir (sanayileşme ve tarımda makinalaşma). İlerleme ile burjuvazi (bürokratik ve tarımsal) güçlenecek, daha çok çalışanı işçileştirecek,

böylece işçi sınıfı güçlenecektir. Nihayetinde, kapitalizmi zorunlu olarak takip edecek sosyalizm aşamasına da parti düzeyinde örgütlü işçi mücadelesi yoluyla ulaşılabacaktır.

Tanyol: “Türkiye’de burjuva meselesi” (17 Ekim 1962).

Tanyol’a (1962c) göre Marx’ın felsefesi, teorisi, yöntemi, ampirik bulguları ve öngörülleri birbirinden ayrı değerlendirilmelidir. Boran gibi “dogmatik Marksistler” Marksizmi bütün bir kalıp olarak savunup sürdürme emelindedir. Hâlbuki Marx’ın öngörülleri yanlış, kendi ampirik zeminindeki bulguları başka bir toplum için geçersiz olsa bile yöntemi ile başka bir toplumun gerçeklerine bakılıp sonuçlara varılabilir. Marksizmin pratize edilmesi anlamına gelen sosyalizm için de aynısı geçerlidir. Boran sosyalizmi kalıp olarak alırken, Tanyol kendisinin bir yöntem olarak benimsediğini dile getirir. “Yöntem olarak sosyalizm”se “insan emeğinin heder edilmeyerek, azami randımana ulaşmasını, üretim araçlarının, insan emeğinin fire vermesine imkân vermeyecek bir gelişmeye kavuşmasını ve bunun neticesi emeğin hakça paylaşılması”nı ifade eder.

Tanyol’a göre başka bir ülke için geliştirilmiş “sosyalizm kalıpları”nı birebir aktarma çabası, Tanzimat’tan itibaren hayal kırıklığı ile sonuçlanan “burjuva demokrasilerinin hukuki formülleri”ni ithal girişimlerinden farksızdır. Araştırmacıyı Türkiye tarihinde, Batılı kalıplara uygun feodal vb. olgular arayıp bulmaya götürür. Türkiye’de burjuvazi sanayici değildir; halkı değil, daha ziyade devleti sömürür. Memur aristokrasisine burjuva demek “ticarethaneyi soyan hırsıza, yok sen hırsız değilsin, tüccarsın” demeye benzer.

Bir sosyologdan dört düzeyde etkilenileceği kaydedilmektedir: Bunlar (1) kendi ampirik zeminine ilişkin somut tekil gözlem ve bulguları, (2) yine bu zeminden hareketle ortaya koyduğu tekil hipotezleri, (3) genel anlamda topluma bakışı ve teorisi ile (4) daha geniş kapsamlı, genel anlamda araştırma programı ve “temel problem alanlarının tanımı”dır (Levine, Carter ve Gorman, 2011, s. 66). Marx’ın etkisini dört düzeyde birden sürdürmek, Marx’ın temel kaynaklarından Morgan’ın evrimci tarih görüşünü, onun sürdürücüsü olan White’ın teknoloji merkezli insanlık tarihi okumasını ve “modernleşme teorisi”nin sanayileşmenin etkisine ilişkin yorumlarını topluca kabul etmek gibi bir anlama gelir. Boran’ın pozisyonu buna yakın gibi görünmektedir. Buna mukabil Tanyol sadece 3. başlık itibarıyla Marx’tan etkilenmiş ve topluma çatışma merkezli bakıyor görünmektedir. Buradaki çatışma, hiyerarşide üstün bir statüye ve belirleyicilik kudretine sahip bir altyapı ya da “merkezî çelişki” ile sınırlanmamış, siyaset ve kültürü de içerecek şekilde, esnek ve geniş bir tarzda tanımlanmıştır. Kısacası Marx Tanyol için bir formül, reçete ya da öngörü değildir; kendi toplumuna bakarken kullanacağı bir “ölçü aleti”, teorik bir bakış açısı ve yöntemidir.

Tanyol: “Türkiye’de mülkiyet meselesi” (31 Ekim 1962).

Tanyol’a (1962c) göre toplumsal yapı dikkate alınmadan, Batı’dan hazır alınacak kalıplar başarısızlığa mahkumdur. Marksizmi bir doktrin ve yöntem olarak benimsemek, onun altyapı-üstyapı gibi bazı klişe kavramlarına değil, emek ve mülkiyete bakışına odaklanmayı gerektirir. Feodal mülkiyet anlayışı karşısında modern dönemde ortaya çıkan anarşistlerin “mülkiyet hırsızlıktır” yaklaşımı ile Locke ve Marx’ın benimsediği “mülkiyet emektir” yaklaşımı karşısında başta burjuvazi olmak üzere işçiler ve köylüler, bu ikinci yaklaşımı kabul edip varlık mücadelelerine temel almışlardır.

Buna göre mülkiyetin kaynağı emektir. Emek sömürsünün ortadan kaldırılması, üretim araçlarının kamulaştırılması yani bireysel mülkiyetten kolektif mülkiyete geçirilmesiyle mümkündür. Burjuvazi ele geçirdiği Kilise, soylu ve işçi mülklerini (emek) kaybetmemek, ayrıca ucuz hammadde ve gümrüksüz pazar elde etmek için devleti ele geçirmeye yönelmiştir. Bu süreçte burjuvazi siyasi otoriteyi tamamen kaybetmemek için işçi sınıfı partilerine taviz vermek ve çeşitli haklar tanımak zorunda kalmıştır. Türkiye’de sosyalizm dendiğinde, olmayan sınıflar (burjuvazi ve işçi sınıfı) değil; üretim araçlarının milletin malı hâline gelmesi, sömürünün önlenmesi ve emeğin karşılığının verilmesi anlaşılmalıdır.

Said Halim Paşa (2019) Batı’dan alınması gündeme gelen siyasi kurumların hangi tarihsel süreçler neticesinde hangi ihtiyaçlara binaen ortaya çıktıklarına odaklanır. Sonrasında bu bağımsız değişkenlerin Osmanlı toplumunda bulunup bulunmadığını tartışır. Tanyol da bu yaklaşımı siyasi ve iktisadi kurumları içerecek şekilde 1960’lara taşıyor görünür. Öte yandan Ahmet Rıza’nın Comte ve Laffitte’in pozitivizmini (Kabakcı, 2014), Sabahattin Bey’in Le Play’in “Science Sociale” yaklaşımını (Sezer, 1989) yeniden yorumlaması gibi, Tanyol da Marksizm ve sosyalizmi radikal bir şekilde 1960’lar Türkiye’sindeki durum ve ihtiyaçlara uyarlamaktadır.

Tanyol’a göre belli bir felsefe ya da din yaklaşımını ferdi olarak benimsemek, belli bir sosyal/politik pozisyonu benimsemeyi gerektirmez. Ampirist felsefe ile liberalizm, materyalist felsefe ile sosyalizm, dinsizlik ile sosyalizm arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Bu vurgu bilime diğer alanları işgal etme hakkı tanıyan Fransız pozitivizminden ziyade, Yeni Kantçıların ve Weber’in değerlerle bilimi ayırması eğilimine yakın gibi görünmektedir.

Tanyol vaat ettiği hâlde devam niteliğinde üçüncü bir yazı yazmasa bile *Yön*’ün 7 Kasım 1962 tarihli bir sonraki sayısı (47) olan Atatürk Özel Sayısı’nda Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Cemal Hüsnü Taray, Cevat Dursunoğlu, Sadun Aren,

Kemal Tahir ve Doğan Avcıoğlu ile birlikte “Açık Oturum” a katılır. Kemal Tahir’le paralel şeyler söyledikleri bu oturumda Tanyol, Türkiye’nin “sosyalizme götürecektir bir ilke” olan ve “sosyal faydayı küçük zümre menfaatlerinin üstünde tutmak” anlamına gelen “halkçılık” a sarılması ve “daima devleti korumak, halktan uzak durmak” anlamına gelen “Osmanlılık zihniyeti”ni terk etmesi hâlinde, “sınıfsız bir toplum olarak sosyalizme çok daha kolay gidebil[ceğini]” savunur (“Açıkoturum”, 1962, s. 13). Aynı sayıda yer alan “Gerçekçi ve Osmanlı Mustafa Kemal” başlıklı yazısında (Tanyol, 1962d) ve “Osmanlılık” üzerine sonraki yazılarında Boran tartışmasına doğrudan atıf yoktur.

Boran: “Metod açısından feodalite ve mülkiyet I-II” “Marksist metod nedir” (28 Kasım 1962) ve “Osmanlılarda mülkiyet meselesi” (5 Aralık 1962).

Boran (1962b, 1962c) Tanyol’la Marksizmin bir yöntem olduğu hususunda hemfikir olduğunu, fakat Tanyol’un bu yöntemi uygulamadığını savunmaktadır. Tarih somut toplumların somut zaman ve mekân şartları altında kazandığı özelliklerini incelerken, sosyoloji pozitif bir bilim olarak toplumların ortak özelliklerine odaklanır ve soyutlama yoluyla genellemelere varır. “Aradaki farklara ve zaman içindeki değişmeye rağmen” ayırt edici temel vasıflardaki benzerlik ve süreklilik üzerinde durur. Önemli ve önemsiz farkları/benzerlikleri ayırt edip buna göre tipleştirirler yapar. “Somut gerçeklerin labirenti içinde bize kılavuzluk edecek genel kavramlar olmadan o labirentin içinde tıkalıp kalmak, somut gerçeklerin sonsuz çeşitliliği, tükenmez vasıfları arasında önemli olanı gözden kaçırmak ve balınayı balık sınıfına koymak tehlikesi vardır.” Soyut-somut, genel-özel arasında diyalektik bir ilişki, hem çatışma hem birlik vardır. Tek başına tarihsel yöntemle, buna karşı geliştirilen karşılaştırmalı yöntemle ya da işlevselci yöntemle yetinip onu “mutlak, dogmatik bir metod hâline getirme[k]” ve “biricik muteber metod kabul etmek” yanıltıcı sonuçlar doğurur. Marksizm genellemeci olması açısından sosyolojiye yakındır. Altyapı-üstyapı gibi ayrımlarla önemliyi önemsizden, “ana değişme yönünü kısa süreli zikzaklardan” ayırt eder. Tanyol ise Marksist yöntemi benimsemekten çok tarihçi gibi davranmakta, tarihsel yöntemle yetinmektedir.

Tanyol toplum tipi tayininde “esas ölçü” olarak bir sınıfın varlığını/yokluğunu alır ve feodalizmde serflerin, Osmanlı’da ise hür köylülerin olduğunu söyler. Osmanlı’da serf değil, hür köylü olduğu tezi esasen Barkan’a aittir. Barkan bir tarafta mülkiyet hakkı olmayan köle ile topraktan yararlanma hakkı olan serfi bir tutmakta, öte tarafta Osmanlı sisteminde hür köylü dediği reayanın serf gibi toprağa bağlı olduğunu unutmaktadır. Hâlbuki köle ile serf arasındaki farklar benzerliklerden, reaya ile serf arasındaki benzerlikler ise farklılıklardan önemlidir. Osmanlı’da sipahiler vb. aktörler dönem dönem merkez tarafından yetkilendirilmiş

yahut merkez karşısında güçlenmiş ve derebeyi görünümü kazanmıştır. Denebilir ki “merkezî feodalite” “mahalli feodalite”yi tasfiye edememiş, onunla yan yana yaşamıştır. Fransa’da “mahalli feodalite”nin baskınlığı, iktisadi-teknolojik şartların, merkezin güçlenip “mahalli” aktörlere boyun eğdirmesine izin vermeyişinin sonucudur. Osmanlı’da ise merkezî otorite daha başarılı olduğundan beyler memur niteliğindedir. Ama merkezî otoritenin zayıfladığı dönemlerde yine mahalli derebeyler türemiştir. Barkan’a göre “bu muhtelif vaziyetleri muayyen bir tekamülün muhtelif merhaleleri gibi telakki etmek” mümkündür. Yine de tarihçiler, sosyologlar gibi genel soyutlamalar yapmak yerine, genel kurallılık ve gelişme yönlerinin zamana ve mekâna ait özelliklerinin belli tarihsel şartlar altında aldığı özel şekilleri tespit ederler. Tanyol ise bu farkı unutmuş ve tarihsel yöneme “saplanmış” görünmektedir.

Boran burada tipleştirmeye temel teşkil etmek üzere soyutlanacak temel ve tali niteliklerin ayırt edilmesi gereğine dikkat çeker. Fakat sonsuz nitelik arasında hangilerinin ön plana çıkarılıp önemli addedileceği kararının “bilimsel” bir şekilde verildiğini savunur. Dolayısıyla aslında Tanyol ile Boran arasındaki ayrılık, tarihsel/tikelleştirici ve sosyolojik/genelleştirici yöntemler ya da fark ve benzerlik merkezli karşılaştırma stratejileri arasındaki ayrılıktan ziyade, tipleştirme sırasında hangi özelliklerin temel alınacağına ilişkin bir ayrılıktır. Burada Boran’ın farkı kendi tercihinin tek bilimsellik ihtimali olduğuna dair yaptığı vurgu olarak görülebilir.

Boran’ın Batı Avrupa’daki somut feodal toplumlara bakıp ayırt edici ortak özellik olarak tarımsal üretimi seçmesi topluma temelde Morgan, Marx ve White gibi isimlerin evrimci gelişme ve modernleşme anlayışıyla yaklaşmasının neticesi olarak görülebilir. Teknolojik determinizm gözlüğüyle bakıldığında bir toplumun bulunduğu teknoloji seviyesi o toplumun yapısının temel görünümünü de belirleyecektir. Toplamların teknolojik seviyelerinin temel belirleyici olduğuna inandığımızda, siyasi yapılar arasındaki merkeziyetçilik-ademimerkeziyetçilik gibi farklar önemsiz, tali farklar; taksonomide alt türler, cinsler, ayrımlar olarak görülecektir. Teknolojik geçiş ve sanayileşme dolayısıyla Osmanlı Devleti-Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişki de süreklilikten çok kopuş olarak imlenecektir. Ama teknoloji veya iktisat yerine toplumun siyasi şekillenışı merkeze alınırsa, bu defa feodalizm kavramı üzerinden gitmek yerine Osmanlı Devleti-Türkiye Cumhuriyeti sürekliliği içinde merkeziyetçi ve ademimerkeziyetçi dönemler arasında ayırım yapmak analitik açıdan daha anlamlı görünecektir. Bu anlamda aslında tartışmanın tarafları arasındaki fark metodolojik olmaktan çok “toplumsal yapının bileşenleri arasında, teknoloji ve iktisat mı yoksa siyaset ve kültür mü önceliklidir?” sorusuna verilen cevapla ilgilidir. Bu cevabın ise bilimsel olmaktan ziyade siyasal olduğu söylenebilir.

Taraflar, Ayrışma Soruları ve Süreklilikler

Bu bölümde, ulaşılan sonuçlar, Tanyol-Boran tartışması üzerine daha önce yazılanlarla karşılaştırılarak tartışılmaktadır. Bir tartışma, iki kişi arasında gerçekleşse, yazışmaya başka kimse katılmasa bile, aslında her hâlükârda daha çok kişi arasındaki bir çatışmanın tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bu iki kişiyi birer temsilci gibi görürsek ilgili konumların önceki, eşzamanlı ve sonraki savunucularını temsil ettiklerini düşünebiliriz. Tartışmanın tarafları da genellikle kendilerini böyle konumlar, bir kolektivitinin temsilcisi olarak görürler. Nitekim Boran’a göre kendisi, sosyalizmi işçi sınıfının ideolojisi ve hareketi (örgütlü mücadelesi) olarak gören “işçi sosyalizmi”, “Marksist sosyalizm” veya TİP’i temsil ederken; Tanyol sosyalizmi iktisadi bir kalkınma/sanayileşme tekniği, sosyalist aydınların iktidara gelmesiyle uygulanacak bir kalkınma programı sayan “Yön aydınları”nın, “aydın sosyalizmi”nin, “Türkiye Çalışanların Partisi”⁵ girişiminin ve Sosyalist Kültür Derneği’nin (SKD) temsilcisidir. Tanyol’a göre bireyci ve sınıflı Batı toplumundaki çıkar çatışması, sınıf mücadelesi ve şiddet yoluyla sosyalizme ulaşacakken, merkezî devletin mülkiyetin kutsallığını tanımadığı ve sınıfsal oluşumları mütemadiyen ortadan kaldırdığı Türkiye’de ise sosyalist devlet tarihsel evrim yoluyla ortaya çıkacaktır (Dağ, 2017, s. 64). *Yön*’ü çıkaran Doğan Avcıoğlu ve 1930’larda *Kadro*’da bulunup buradaki görüşlerini 1960’lara uyarlayan Şevket Süreyya Aydemir⁶ (Akkurt, 2017, s. 70) de Tanyol’un tarafındadır. Boran üzerine kitap ebadında bir monografi yazan ve Tanyol-Boran tartışmasını öncelikli olarak bu eksen etrafında yorumlayan Atılgan’ın (2009, s. 273) da Boran’ın işçi sınıfının örgütlü mücadelesi olarak sosyalizm vurgusunu sürdürdüğü söylenebilir. Bu noktada şu soru tarafları ayırt etme niteliği kazanmaktadır: Sosyalizmi işçiler mi getirecek, yoksa sivil-askerî bürokrat ve aydınlar mı? Sosyalizm, işçilerin aşağıdan yukarı yürüttüğü bir mücadele, bir toplumsal hareket midir, yoksa bürokrat ve aydınların yukarıdan aşağıya, devleti ele geçirip devletten topluma yürütecekleri bir müdahale midir?

Tanyol’un görüş açısındansa Boran Türkiye’nin koşullarını göz önüne almayan, Osmanlı’nın feodal olduğunu, Türkiye’de Batı’daki anlamda bir burjuva ve işçi sınıfı olduğuna inanan “dogmatik Marksistler”i temsil etmektedir. Buna mukabil kendisi ise Marx’ın ampirik/tarihsel tespitlerinden çok yöntemini esas alan ve Türkiye’nin özgün tarihsel şartlarına uygun özgün çıkarımlarda bulunan “pragmatik Marksistler”in temsilcisidir. Nitekim

⁵ *Yön*’de (Sayı 2, 27 Aralık 1961) TİP’in kendisini işçilerle sınırlaması karşısında gençler, fikir işçileri ve işçi dostu aydınların da katılabileceği bir parti olarak kurulacağı ilan edilmiş fakat girişim sonuçsuz kalmıştır (Akkurt, 2017, s. 65-66).

⁶ Daha önce Boran ile Aydemir de karşı karşıya gelmiştir (*Vatan ve Yön*, Ağustos-Eylül 1962). Tanyol ile Aydemir’in Boran karşısındaki argümanları arasında süreklilik ilişkisi kurulmaktadır (Akkurt, 2017, s. 73).

yorumu dayalı bu yaklaşımlar farklı sosyalizm tipleri olarak da tanımlanmıştır. Tanyol'un "korkunç" olmayan, Atatürk inkılaplarının devamından ibaret bir sosyalizm olarak tarif ettiği bu yerli yaklaşıma Aydemir "Türk sosyalizmi", "memleketçi sosyalizm" ve "az gelişmiş memleketler sosyalizmi" gibi isimler vermektedir (Akkurt, 2017, s. 73; Tanyol, 1962c). Tanyol üzerine kitap ölçeğinde bir monografisi olan ve Tanyol-Boran tartışmasını öncelikli olarak bu eksen etrafında yorumlayan Çav'ın (2011, s. 231) da bu noktada Tanyol ile aynı tarafta olduğu söylenebilir. Buradaki ayrım öncelikli olarak şu soru etrafında ortaya çıkmaktadır: Marx'ın düşünceleri ya da sosyalizm birebir mi alınmalıdır yoksa bunlar yorumla açık mıdır? Marx'ı bizzat yorumlamak ya da Marx yorumcularına yönelmek uygun mudur? Marx'a getirilen bütün yeni yorumlar, yeni sosyalizm varyansları ortaya çıkarmayı amaçlayan bütün girişimler bu çerçevede "dogmatik" karşıtı olmayı ifade etmek üzere "pragmatik" olarak değerlendirilir.

Bu noktada başka bir soru daha akla gelmektedir: Türkiye Batı Avrupa'dan, özgün bir Marksizm, sosyalizm ya da başka bir kavramla ifade edilecek bir ideolojik çözüm gerektirecek kadar farklı mıdır? Türkiye'nin özgünlüğünden söz etmek mümkün müdür? Özgünlükten bahsetmek ise toplumun tanımlayıcı unsuru/bileşeni olarak özel bir odak seçilip seçilmediğiyle ilgilidir. Bir başka deyişle, önemsenmesi gereken fark hangisidir ve Türkiye bu açıdan farklı mıdır? Boran "feodalizm"i üretim biçimi/teknolojisi olarak tanımlamakta; White'ın üçüncü aşamasına denk düşen, fosil yakıt kullanılmadan yapılan tarımsal üretimi (Akyurt, 2022, s. 328) kast etmektedir. Boran (2021, s. 70) bu sebeple, farkın tali/ikincil karakterini yansıtmak üzere Osmanlı'yı tarif etmek için "merkezî feodalizm" kavramını ortaya atar. Fark feodal üretim düzeninin temeline müteallik değildir. Sadece üst yapının bir parçası sayılan, bir başka deyişle temelde iktisadi faktörler tarafından belirlenen siyasal sistem açısından "merkezi" olmak gibi ikincil önemde bir fark vardır.

Sezer (1978) ise Osmanlı toplum yapısı tartışmalarına ileri tarihli bir katkı olan "feodalizm" üzerine makalesinde, "toplumsal yapı"nın kapsamını salt teknoloji ve üretim alanıyla sınırlı tutmayıp, siyaset ve ticareti de işin içine dahil etme gereğinin altını çizer. Bu yazı Tanyol-Boran tartışmasında örtük olarak Boran'a verilmiş bir cevaptır. Bir toplum tarifinin kapsamı bu şekilde genişletildiğinde Boran'ın (2021, s. 70) Osmanlı'yı tarif etmek için ortaya attığı "merkezî feodalizm" kavramı kullanılması da uygun olmayacaktır. Zira Sezer (1978) feodalizmi, adeta Batı Avrupa tarihine gömülü tikel bir düzeni bütünsel olarak tarif eden bir kavram olarak görmekte ve tarımsal üretim; bölgeler arası ticaretin azlığı; siyasi, askeri, dini, iktisadi işlevlerin tek bir aktörde toplanması gibi özelliklerin yanında siyasi

alandan ademimerkeziyeti de feodalizmin ayrılmaz bir özelliği saymaktadır. Buna göre söz konusu özellikler arasından “temel vasıf” yahut alameti farika olarak Boran gibi tarım toplumu niteliğine odaklanmak kadar, siyasi ademimerkeziyeti merkeze almak da mümkündür. Bu durumdaysa “merkezî feodalizm” demek “merkezî ademimerkeziyet” demek kadar çelişkili olacaktır. Boran ise feodalizmin ayırt edici niteliği olarak iktisadi düzeni, daha da temelde teknolojik seviyeyi esas aldığı ve feodalizmi adeta “tarımsal üretim”e eşitlediği için, ister merkezî isterse ademimerkeziyetçi bir siyasetle yönetilsin, tarımsal üretimin baskın olduğu bütün toplumların nihayetinde feodal olduğunu düşünmektedir. Bu çerçevede teknolojik veya iktisadi determinizmin dışına çıkıldıkça sosyolojik kavramların siyasi düzen, hukuki sistem, askeri örgütlenme, din ve kültürü de hesaba katan bir kapsayıcılığa kavuştuğu söylenebilir (Wolf ve Wallace, 2018, s. 125-126).

Sezer Tanyol’un bu tartışmadaki konumunun devamcısı olarak görülürse, karşı tarafta da Kıray’dan söz edilebilir ve Boran’ın bu tartışmada konumunu Kıray’ın ve takipçilerinin sürdürdüğü söylenebilir. Nitekim Berktaş (1989, s. 15) da Bahattin Akşit, İlhan Tekeli ve İlber Ortaylı’yı içine koyduğu “Kıray ekolü”nün çeşitli feodalizmlerin özgüllükleriyle ilgilenmediğini vurgular. Atılğan (2009, s. 291) Berktaş’ın Osmanlı toplum tartışmalarını ele alırken Boran’ı anmadığını belirtse de, Berktaş’ın “Kıray ekolü” için söylediklerinin Boran, en azından Boran’ın bu tartışmadaki konumu için geçerli olduğu düşünülebilir.

Atılğan’a göre Tanyol Türkiye’de burjuva ve işçi sınıfı henüz oluşmadığı için toplumsal çatışmanın iktisadi sınıflar arasında değil, siyasi gruplar, bir başka deyişle yönetenler ile yönetilenler arasında olduğunu savunuyordu. *Yön* Tanyol’un *Cumhuriyet*’teki yazısının uzun bir özetine yer vermiştir çünkü bu yazı *Yön*’ün “aydın hareketi” fikrini desteklemektedir (Atılğan, 2009, s. 289-290). Kısacası *Yön* aydın merkezli bir sosyalist hareketi savunduğu için işçi sınıfının yokluğunu savunan bir yaklaşımı desteklemekte, sayfalarına aktarmaktadır. Buna mukabil Boran da sosyalizmin ortaya çıkması yolunda işçi sınıfı hareketinin gelişmesi üzerinde durduğu için bu yazıya cevap verme gereği duymuş gibi görünmektedir.

Sonuç

Tartışma tarihi 1970’lerden bugüne rağbet gören, sosyoloji tarihçiliğinde klasiklerin ve disiplin sınırlarının dışına çıkmak, hem bugündeki hem de tarihteki ilgililik kıstasını karşılamak ve sosyolojik alandaki gruplaşma, yakınlık, uzaklık ve bunlar arasındaki süreklilikleri görmek gibi yararlar sağlayan bir yaklaşım. Belli dönemlerde çok canlı bir tartışma ortamının yaşandığı Türk sosyolojisine de bu açıdan yaklaşıldığında tarihte yaşanmış

tartışmaların temelindeki yöntemsel, teorik/kavramsal ve bulgulara ilişkin ayrışmaları fark etmek, söz konusu karşıtlıkların önceki ve sonraki süreçteki uzantılarını tespit etmek mümkün olmaktadır. Türk siyasetindeki izdüşümü 60'lı yılların sol içi bölünmeleri itibariyle *Yön* ile TİP arasındaki yol ayrımına denk düşen bu tartışma, Türk sosyoloji tarihinde de hem daha önceden mevcut olan çeşitli ayrışmaların kesişip belirginleştiği, hem de bunlara yeni ayrışmaların eklendiği bir momente işaret etmektedir.

1962'de *Yön*'de dört ayda dört hamle içeren Tanyol-Boran tartışması merkezî feodalizm-mahalli feodalizm, dogmatik-pragmatik Marksizm, bürokratik-girişimci burjuvazi, altyapı-üstyapı, serf-hür köylü gibi ikililer etrafında yürümektedir. Tartışma kapsamında kaleme alınan metinlere yakından bakıldığında ise arka planda Türk sosyoloji tarihinde daha önce tartışılmış, daha sonra da tartışılacak, Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliği, feodalizmin esas ayırıcı özelliğinin ne olduğu, teknoloji ve iktisadın mı yoksa siyaset ve kültürün mü toplumsal yapının merkezî bileşenleri olduğu, karşılaştırmalı yöntemin benzerliklere mi farklılıklara mı odaklanacağı gibi bazı ayrışmaları ve bunlar arasındaki ilişkileri teşhis etmek mümkündür.

Tartışmanın taraflarına süreklilik açısından bakıldığında Boran ilerlemeci evrimci tarih felsefesini esas alması, teknolojik-iktisadi determinizm, genellemeci/nomotetik yöntemle bilimselliği özdeşleştirmesi gibi açılardan Kıray ve takipçileri ile bir süreklilik ilişkisi içinde gibi görünmektedir. Tanyol'un ise sorunun kaynağının siyasal değil, toplumsal alanda olduğu; bir başka deyişle modernleşme sürecinin itici gücünün devlet değil, toplumsal yapıdaki değişimler olduğu düşüncesi açısından Sabahattin Bey, Batılı kalıp çözümlerin Türk toplumunun yapısına uygunsuzluğu açısından Said Halim Paşa, Türkiye'de burjuvazinin karakteri ve parti tipolojisi analizi açısından Küçükömer, Türk toplumunun özgünlüğü ve Marksizmin aktif yeniden yorumlanması açısından Kemal Tahir, Osmanlı toplum yapısının siyasi çatışma merkezli okunması açısından Sezer ve Mardin gibi isimlerle yakın düştüğü söylenebilir. Bir tartışma, altında bulgulara ilişkin, kavramsal/teorik, yöntemsel ve politik birden fazla ayrışma barındırabilmekte; bu açıdan "Türk sosyolojisi" gövdesini bu eksenlerin her birinde kutuplara ayırmış olmaktadır. 1962 Tanyol-Boran tartışması da bu açıdan pek çok ayrışmanın kesiştiği merkezî bir kavşak niteliği taşımaktadır. Nitekim bu araştırmada, tartışmada iç içe geçen ayrışma eksenleri deşifre edilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırma, Türk sosyoloji tarihini okurken tartışmalara odaklanmanın yararına ilişkin bazı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmıştır. Her ne kadar bu araştırmada odaklanılan tartışma sadece iki sosyolog ve bir dergi editöryası arasında cereyan etmiş olsa bile, tartışmalar özellikle ayrışma noktalarını gündeme getirdiği için, tartışmada kullanılan

argümanlar tartışma anından ileriye ve geriye doğru çift yönlü takip edilmek suretiyle geniş bir topografyayı tartışmanın tuttuğu ışık altında görmek mümkün olmaktadır. Somut karşılaşmalar ve düşünce ayrılıkları esas alındığında, sosyoloji tarihinde ortaya çıkan farklı yaklaşımlar ve zıt taraflar ile bunların tarihsel süreç içindeki sürdürücüleri daha kolay teşhis edilebilmektedir.

Dikkat çeken bir diğer husus da ele alınan tartışmanın altında birden fazla eksen yahut katmanın bulunmasıdır. Farklı katmanlar deşifre edildiğinde, bir tartışmanın taraflarının durağan bir konumlanma ve gruplaşma arz etmekten çok, bu farklı eksenlerde kimi zaman yan yana da yer alabildikleri görülmektedir. Bu anlamda Safa'nın (2017) II. Meşrutiyet bağlamında dikkat çektiği dinamik, esnek ve geçişli gruplaşma olasılıklarına karşı azami duyarlılığa ihtiyaç vardır. Bu sayede bir tartışmanın tarafları arasındaki ortaklıklar da ortaya konabilir. Bir tartışmanın tarafları, o tartışmanın barındırdığı ayrışma katmanlarının her birinde eşit ölçüde zıt konumlanmamakta, nitekim bir tartışmada karşıt konumlarda yer alan iki sosyolog başka bir tartışmada yan yana gelebilmektedir. Ayrışma katmanlarını birleştirip düzleştirmek yerine tek tek değerlendirmek, sosyologlar arasındaki kamplaşmaların durağanlaştırılmasının önüne geçmekte, sosyologların analitik ve dinamik bir şekilde, her ayrışma için yeniden gruplanmasını mümkün kılmaktadır.

Son olarak, “Türk sosyoloji tarihi” ile “tartışma tarihi” kesişiminde gelecekte yapılabilecek bazı araştırmalara işaret edilebilir. Tanyol'un *Cumhuriyet*'teki yazısı Boran'ın da yazdığı (Atılğan, 2009, s. 189, 273) *Vatan* gazetesinde de *Yön*'de olduğu gibi özetlenip değerlendirilmiştir. Bu noktada yazıyı *Vatan*'dan kimin, nasıl bir yorumla aktardığına ise ulaşılammıştır. Aynı hususun, Tanyol'un (1962d, s. 6) yazısında da bir belirsizlik olarak altı çizilmiştir. Gelecekteki bir araştırmada *Vatan* gazetesindeki yorum eklenerek bu tartışmanın zaptı zenginleştirilebilir. İlginç bir araştırma konusu da, Akkurt'un (2017, s. 73), aralarında bir süreklilik ilişkisi olduğunu belirttiği, 1962 yılında geçen Aydemir-Boran tartışması ile bu araştırmada ele aldığımız Tanyol-Boran tartışmasının karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmesi olacaktır. Bu araştırma tek bir tartışmanın taraflarının konumlarını geriye ve ileri doğru projekte ederek bir alanı ısıtmaya çalışmıştır. Bu şekilde birden fazla (ardışık veya eşzamanlı) tartışmayı ilişkilendirip karşılaştıracak bir araştırma ise Türk sosyoloji tarihindeki kamplaşmalara ve taraflara dair daha net ve kapsamlı resimler elde etmemize yardımcı olabilecektir.

Kaynakça

- Abbott, A. (2014). *Bölüm ve disiplin: 100. yılında Şikago okulu*. (S. G. Ihlamur Öner, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1999).
- Açıkturum: Atatürk'ün özlediği ülkeyi kurabildik mi? (1962, 7 Kasım). *Yön*, (47), 12-14. <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>.
- Adorno, T. W., Albert, H., Dahrendorf, R., Habermas, J., Pilot, H. ve Popper, K. R. (1977). *The positivist dispute in German sociology* (G. Adey ve D. Frisby, Çev.). Londra: Heinemann. (Orijinal çalışma basım tarihi 1969).
- Adorno, T. W., Albert, H., Dahrendorf, R., Habermas, J., Pilot, H. ve Popper, K. R. (1993). *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Münih: Deutscher Taschenbuch Verlag (DTV).
- Akkurt, H. (2017). *Türkiye solunda Osmanlı toplum yapısı tartışmaları 1960-1980*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Akkurt, H. (2020). *Türkiye solunda Osmanlı toplum yapısı tartışmaları 1960-1980*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Akpolat, Y. (2008). Behice Sadık Boran (1910-1987). M. Ç. Özdemir (Ed.), *Türkiye'de sosyoloji: İsimler-eserler* (C 1-2, C 1) içinde (s. 821-861). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Akpolat, Y. (2014). *Türk sosyolojisinde kuramsal tartışmalar ve dergicilik*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Akyurt, M. A. (2017). Sosyoloji tarihyazımında eğilimler. VIII. *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 71-77). Ankara: Sosyoloji Derneği.
- Akyurt, M. A. (2017, Ağustos-Eylül). *Is it possible to read history of sociology as history of receptions?* Sözlü sunum, 13th Conference of the European Sociological Association, Atina.
- Akyurt, M. A. (2022). Kıray'ın mantosu. Y. Bulut (Ed.), *Türk sosyolojisinde Mübeccel Belik Kıray* içinde (s. 299-349). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Albert, H. ve Topitsch, E. (Ed.). (1971). *Werturteilsstreit*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Altun, F. (2000). *Modernleşme kuramı ve Türk sosyolojisinde kalkınma tartışmaları (1945-1970)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

- Atılğan, G. (2009). *Behice Boran: Öğretim üyesi, siyasetçi, kuramcı* (2. baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Balcı, M. E. (2020). *Gerilimi sürdürmek: Sosyolojik ikilemler üzerine bir soykütüğü denemesi*. İstanbul: Runik Kitap.
- Balcı, M. E. (2022). Çağdaş sosyolojik ikilemler için bir milat: Parsons-Schutz tartışması. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(3), 450-470. doi:10.18490/sosars.1196601
- Barkey, K. (2021). *Eşkılar ve devlet*. (Z. Altok, Çev.). İstanbul: Kronik Kitap. (Orijinal çalışma basım tarihi 1994).
- Beiser, F. C. (2017). *After Hegel: German philosophy, 1840-1900*. Princeton: Princeton University Press.
- Beiser, F. C. (2018). *Hegel'den sonra: 1840-1900 yılları arasında Alman felsefesi*. (S. Soysal, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2017).
- Berktaş, F. (2002). Olağandışı bir kadın: Behice Boran. A. Yaraman (Ed.), *Biyografya 2: Behice Boran içinde* (s. 13-26). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Berktaş, H. (1989). *Kabileden feodalizme* (2. baskı.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Boas, G. V. (2014). The controversial reception of Max Weber in Brazil (1940-1980). *Dados-Revista De Ciencias Sociais*, 57(1), 5-33. doi:10.1590/0011-5258201401
- Boran, B. (1945). *Toplumsal yapı araştırmaları: İki köy çeşidinin mukayesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Boran, B. (1962a). Türkiye'de burjuvazi yok mu? *Yön*, (39), 8-9. (12 Eylül). <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>.
- Boran, B. (1962b). Metod açısından feodalite ve mülkiyet I: Marksist metod nedir? *Yön*, (50), 13-13. (28 Kasım). <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>.
- Boran, B. (1962c). Metod açısından feodalite ve mülkiyet II: Osmanlılarda mülkiyet meselesi. *Yön*, (51), 13-13. (5 Aralık). <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>.
- Boran, B. (2021). *Türkiye ve sosyalizm sorunları*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Buğra, A. (2015). *Devlet ve işadamları*. (F. Adaman, Çev.) (9. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1994).
- Bulut, Y. (2021). *Türk sosyolojisinin kısa tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çav, E. (2011). *Dramın aydını: Cahit Tanyol*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Dağ, B. (2017). *Türk düşünce dünyasında Osmanlı devlet ve toplum yapısı tartışmaları üzerine tarihsel sosyolojik bir değerlendirme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Ertürk, R. (1993). *Türk sosyolojisinde ve Cumhuriyet döneminde köy tartışmaları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Fleck, C. (2015). Skizze einer Methodologie der Geschichte der Soziologie. C. Dayé ve S. Moebius (Ed.). *Soziologiegeschichte: Wege und Ziele* içinde (s. 34-111). Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Fleck, C. ve Dayé, C. (2015). Methodology of the history of the social and behavioral sciences. (J. D. Wright, Ed.). *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. Oxford: Elsevier.
- Gelekçi, C. (2008). Cahit Tanyol (1914-...). M. Ç. Özdemir (Ed.), *Türkiye’de sosyoloji: İsimler-eserler* (C 1-2, C 1) içinde (s. 985-1027). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Grüning, B. (2017, Ağustos-Eylül). ‘Post Marx’: The reception of Hannah Arendt in Italy and in Germany after 1989. Sözlü sunum, 13th Conference of the European Sociological Association, Atina.
- Günaydın, V. (2000). *Çağdaş Türk sosyolojisinde teori tartışmaları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kabakcı, E. (2014). Bir yeniden yorumlama örneği: Ahmed Rıza’nın “pozitivizm”i. *Sosyoloji Dergisi*, (28), 27-71.
- Kaçmazoğlu, H. B. (1990). 1940-1950 tarihleri arasında Türk sosyolojisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(2), 1-48.
- Kafadar, C. (2010). *İki cihan aresinde: Osmanlı Devleti’nin kuruluşu*. İstanbul: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- Kayalı, K. (2008). Niyazi Berkes (1908-1988). M. Ç. Özdemir (Ed.). *Türkiye’de sosyoloji: İsimler-eserler* (C 1-2, C 1) içinde (s. 739-752). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Klooster, J. V. (2017). Methodenstreit. B. S. Turner (Ed.). *The Wiley-Blackwell encyclopedia of social theory* içinde (s. 1-2). Oxford: John Wiley & Sons, Ltd. doi:10.1002/9781118430873.est0705
- Kongar, E. (Ed.). (1996). *Türk toplumbilimcileri* (3. baskı C 1-2, C 1). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Kneer, G. ve Moebius, S. (Ed.). (2010). *Soziologische Kontroversen: Beiträge zu einer anderen Geschichte der Wissenschaft vom Sozialen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Kurtuluş, H. (2008). Mübeccel B. Kıray (1923-2007). M. Ç. Özdemir (Ed.). *Türkiye’de sosyoloji: İsimler-eserler*. (C 1-2, C 2) içinde (s. 77-95). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1969). *Düzenin yabancılaşması: Batılaşma*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Lepenes, W. (1981a). *Geschichte der Soziologie. Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität* (C 1-4). Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Lepenes, W. (1981b). Einleitung. W. Lepenes (Ed.). *Geschichte der Soziologie. Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität* içinde (C 1-4, C 1, s. i-xxxv). Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Levine, D. N., Carter, E. B. ve Gorman, E. M. (2011). Simmel’in Amerikan sosyolojisi üzerindeki etkisi I-II. J. Dirlikyapan (Ed.). *Georg Simmel: Sosyolog, sanatçı, düşünür* içinde (s. 54-121). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Lizardo, O. (2012). The three phases of Bourdieu’s US reception: Comment on Lamont. *Sociological Forum*, 27(1), 238-244.
- Moebius, S. (2004). *Praxis der Soziologiegeschichte: Methodologien, Konzeptionalisierung und Beispiele soziologiegeschichtlicher Forschung*. Hamburg: Dr. Kovac Verlag.
- Moebius, S. ve Dayé, C. (Ed.). (2015). *Soziologiegeschichte. Wege und Ziele*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Mulkay, M. J., Gilbert, G. N. ve Woolgar, S. (2016). Bilimde problem alanları ve araştırma şebekeleri. B. Balkız ve V. S. Öğüt (Ed.). *Bilim sosyolojisi incelemeleri: Temel yaklaşımlar, kavramlar ve tartışmalar*. (2. baskı) içinde (s. 271-293). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Nandan, Y. (1977). *The Durkheimian school: A systematic and comprehensive bibliography*. Londra: Greenwood Press.
- Nau, H. H. (Ed.). (1996). *Der Werturteilsstreit: Die Äusserungen zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik (1913)*. Marburg: Metropolis Verlag.
- Neun, O. (2015). Der andere “amerikanische” Max Weber: Hans Gerths und C. Wright Mills’ “From Max Weber” und dessen deutsche Rezeption. *Berliner Journal für Soziologie*, 25(3), 333-357. doi:10.1007/s11609-016-0295-1.

- Nur, A. ve Koytak, E. (2015). Mümkün Bourdieu'ler uzayında bir Bourdieu: Türkiye bilimsel üretim alanında Bourdieu sosyolojisi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(29), 331-363. doi:10.16917/sd.75829
- Özdemir, Ç. (Ed.). (2008). *Türkiye'de sosyoloji: İsimler-eserler I-II*. Ankara: Phoenix.
- Prof. Tanyol'un önemli bir yazısı. (1962, 22 Ağustos). *Yön*, (36), 4-5. <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>.
- Sabahattin Bey. (2013). *İttihat ve Terakki'ye açık mektuplar: Türkiye nasıl kurtarılabilir? Ve izahlar*. A. Z. İzgöer (Ed.). İstanbul: Dby Yayınları.
- Safa, P. (2017). *Türk inkılabına bakışlar* (11. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Said Halim Paşa. (2019). *Buhranlarımız ve son eserleri*. M. E. Düздаğ (Ed.). (15. baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sezer, B. (1978). Türk toplum tarihi üzerine tartışmalar: 1- feodalizm. *Toplum ve Bilim*, (4) (Kış 1977), 46-62.
- Sezer, B. (1989). Türk sosyologları ve eserleri I - Sabahattin Bey. *Sosyoloji Dergisi*, 3(1), 43-96.
- Sunuş: Türkiye'de burjuvazi yok mu? (1962, 12 Eylül). *Yön*, (39), 8-8. <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>.
- Şentürk, R. (2000). Fıkıh ve sosyal bilimler arasında son dönem Osmanlı aydını. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (4), 133-171.
- Şentürk, R. (2016). *İslam dünyasında modernleşme ve toplumbilim* (2. bs.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tahir, K. (2022). *Yol ayrımı*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Tahir, K. (2022). *Esir şehrin mahpusu*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Tahir, K. (2022). *Esir şehrin insanları*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Tanyol, C. (1962a). Şahsi teşebbüs imkânı. *Cumhuriyet*. (17 Ağustos).
- Tanyol, C. (1962b). Türkiye'de burjuva meselesi. *Yön*, (44), 6-7. (17 Ekim). <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>.
- Tanyol, C. (1962c). Türkiye'de mülkiyet meselesi. *Yön*, (46), 7-8. (31 Ekim). <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>.
- Tanyol, C. (1962d). Gerçekçi ve Osmanlı Mustafa Kemal. *Yön*, (47), 8-8. (7 Kasım). <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>.

- Tekeli, İ. (2012). Sosyal bilimci ve siyasetçi olarak Behice Boran: Hesabı akılla verilen bir yaşam. *Anlatabildikleri ve anlatamadıklarıyla yaşam öyküleri* içinde (s. 160-217). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tiryakian, E. A. (1966). A problem for the sociology of knowledge: The mutual unawareness of Émile Durkheim and Max Weber. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv für Soziologie*, 7(2), 330-336.
- Tiryakian, E. A. (Ed.). (1971). *The phenomenon of sociology: A reader in the sociology of sociology*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Tiryakian, E. A. (1979). The significance of schools in the development of sociology. W. E. Snizek, R. Fuhrman ve M. K. Miller (Ed.). *Contemporary issues in theory and research: A metasociological perspective* içinde (s. 211-233). California: Greenwood Press.
- Tiryakian, E. A. (1986). Hegemonic schools and the development of sociology: Rethinking the history of a discipline. R. C. Monk (Ed.), *Structures of knowing: Current studies in the sociology of schools* içinde (s. 417-441). Lanham: University Press of America.
- Tiryakian, E. A. (2006). A vista for research in the history of sociology: Schools as the unit of analysis. *Timelines: ASA section on the history of sociology*, (6)1, 5-7.
- Tiryakian, E. A. (2008). Sociology, schools in. W. A. Darity (Ed.) *International encyclopedia of the social sciences*. Michigan: Macmillan Reference USA/Thomson Gale.
- Topal, Ş. (2012). Ziya Gökalp'in içtimaî usûl-i fıkıh önerisi ve İzmirli İsmail Hakkı'nın karşı eleştirisi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012(2), 7-25.
- Uygun, H. (1996). Cahit Tanyol. E. Kongar (Ed.), *Türk toplumbilimcileri* içinde (3. baskı, C 1-2, C 1, s. 337-374). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (1950). Sociology in Turkey. *Sosyoloji Dergisi*, 6, 140-149.
- Ünsaldı, L. ve Geçgin, E. (2013). *Dünyada ve Türkiye'de sosyoloji tarihi*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Vargas, E. V., Latour, B., Karsenti, B., Aït-Touati, F. ve Salmon, L. (2008). The debate between Tarde and Durkheim. *Environment and Planning D: Society and Space*, 26(5), 761-777. doi:10.1068/d2606td
- Wolf, A. ve Wallace, R. A. (2018). *Çağdaş sosyoloji kuramları: Klasik geleneğin iyileştirilmesi*. (M. R. Ayas ve L. Elburuz, Çev.) (7. b). Ankara: Doğu Batı Yayınları.